

ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

(на матеріалі французької мови)

Стаття присвячена актуальній проблемі зв'язності тексту. На матеріалі французької мови аналізуються основні типи зв'язності тексту, встановлюються план змісту і план вираження цієї категорії.

Ключові слова: *зв'язність, когезія, когерентність, типи зв'язності тексту.*

Статья посвящена актуальной проблеме связности текста. На материале французского языка анализируются основные виды связности текста, устанавливаются план содержания и план выражения этой категории.

Ключевые слова: *связность, когезия, когерентность, типы связности текста.*

The article reveals the acute problem of the text cohesion. The types of the text cohesion are analyzed on the material of French language. It is pointed out the plan of content and the plan of expression of this category.

Key words: *text cohesion, cohesion, coherence, types of cohesion.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Уже тривалий час одним із найцікавіших та найбільш дискусійних питань сучасної лінгвістики постає проблема зв'язності тексту. Вона займає важливе місце в роботах таких мовознавців як Р. Бонграндом, Н.С. Валгіна, О.П. Воробйова, І.Р. Гальперін, В. Дресслер, К. Кожевніков, В.А. Лукін, О. Потєбня, О. Селіванова, З.Я. Тураєва, І. Фігуровський, М. Холлідєй та багатьох інших. Однак, попри значні дослідження у цій сфері, звернення до означеної проблематики залишається актуальним та потребує нових пошуків і сучасних підходів у її вирішенні.

У нашій статті ми маємо на меті узагальнити теоретичні напрацювання з даної проблематики, проаналізувати основні види зв'язності тексту, з'ясувати план змісту і план вираження цієї категорії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Насамперед зазначимо, що, починаючи з перших та найбільш вагомих досліджень у цій галузі (О. Потебня, І. Фігуровський), і донині, категорія зв'язності тексту трактується неоднозначно. Вона припускає щонайменше три концептуальні тлумачення, а саме:

- 1) зв'язність тексту як семантична близькість фраз із яких він складається;
- 2) зв'язність тексту як насичення фразових валентностей;
- 3) зв'язність тексту як реалізація глибинних логічних зв'язків між подіями, що описуються в тексті, де кожна наступна подія зумовлена попередньою.

Не вдаючись у деталі цих концепцій, зазначимо лише, що перша ґрунтується на змістовому принципі, тобто зв'язність – це об'єднання речень за семантичним значенням. Друга з вищенаведених теорій (В. Берзон, М. Блехман) базується на усвідомленні того факту, що кожне речення у тексті є неповним, проте необхідним для поступового викладу змісту тексту. Отже, зв'язок речень у тексті ототожнюється не з їх семантичною близькістю, а з насиченістю одних речень іншими. Третя концепція зв'язності розуміє її як реалізацію глибинних логічних зв'язків між подіями, що відображені в тексті, коли кожна наступна подія впливає із попередньої. Інакше кажучи, зв'язність ототожнюється з мотиваційною динамікою ситуації, яка представлена в тексті.

Варто зазначити, що у лінгвістиці існує понад сто різновидів зв'язності, що зумовлено різними критеріями та підходами до її класифікації (приміром, за структурою, за семантикою, за способом вираження і т. п.).

Узагальнюючи основні наукові розвідки відомих теоретиків лінгвістики, вважаємо за необхідне виокремити такі основні типи зв'язності у тексті:

- граматична зв'язність, яка виражається займенниками (*il, ce, celui, celle-là, cela, tout, tel, chaque*), прислівниками (*ici, là, au moment où* і т.п.), що вказують на предмети, ознаки, обставини, названі у попередніх реченнях. Окрім цього, це можуть бути лексичні повтори, синоніми, синонімічні вислови, різного роду сполучні засоби (*et, mais, cependant, aussi, et encore, ainsi, donc, comme on a dit, il suffit de dire que* тощо), однакові видові та часові форми дієслів-присудків.

- Семантична зв'язність, що ґрунтується на повторенні спільних сем сполучуваних слів.

- Ономасіологічна зв'язність, яка має в основі повтор дериваційних компонентів слів, коренів і загального номінативного механізму творення мовних одиниць.

- Смилова зв'язність, що залучає механізми логічних зв'язків текстових одиниць, а також асоціативно-метафоричне чи образне конструювання на підставі сенсорних механізмів свідомості. Логічну смислову зв'язність спостерігаємо у причинно-наслідкових відношеннях між елементами тексту, при аналізі й синтезі його частин, розгортанні індукції та дедукції тексту. Логічна смислова зв'язність буває лінійна (послідовна) і вертикальна (ланцюжкова), забезпечується єдністю горизонтального й вертикального контекстів. На асоціативну смислову зв'язність тексту вказують домінуючі теми, ключові слова, суміжна сполучуваність, синтаксичний паралелізм. Образна смислова зв'язність тексту забезпечується системою образів (позитивних і негативних, головних і другорядних, периферійних) та наскрізними образами-символами. Основними мовними засобами образної смислової зв'язності є тропи та фігури.

- Структурно-композиційна зв'язність, яка враховує жанрові та стильові канони і передбачає відповідність тексту певній композиційній організації, забезпечує гомогенність та гармонійність стилістичної системи тексту. Даний вид зв'язності виявляється у будові тексту, диспозиції його частин, залежності

композиційних елементів, відповідності змісту і логічних або граматичних зв'язків тощо.

- Референційна зв'язність передбачає співвідношення інформаційного масиву тексту з ситуаціями й фактами світу дійсності, із реальним станом речей.

- Прагматична зв'язність – орієнтована на інтерактивність, відповідність мотивів до мети та умов тексту.

Проаналізувавши основні види зв'язності у тексті, можна дійти висновку, що всі вони забезпечують цілість тексту, однак, реалізують це на різних рівнях мови (структурно-граматичному або ж семантичному). Ось чому поряд із терміном „зв'язність тексту” правомірно послуговуватись дефініціями „когезія” та „когерентність”, які не є синонімічними. Обґрунтуємо дане положення.

Обидва терміни походять від латинського слова *cohaesus*, що означає *бути зв'язаним, сполученим, зчепленим, примикати*. Термін запозичений із фізики й уведений в обіг лінгвістики тексту мовознавцями Р. Бонграндом, В. Дресслером, М. Холлідеем. Прийнято говорити про когерентність як про властивість тексту в цілому, а про когезію як про види зв'язку між елементами тексту. Зазвичай, когерентність розуміється як цілісність тексту, що полягає в логіко-семантичній, граматичній та стилістичній взаємозалежності складових у реченні. Іншими словами, когерентність тексту є результат взаємодії логіко-семантичного, синтаксичного і стилістичного видів когезії, причому основою когерентності є саме логіко-семантична когезія речень [1: 210].

М. Макаров зазначає, що у сучасному вживанні когезія та когерентність отримали власні „сфери впливу”, хоча не обійшлося без термінологічної плутанини, яка пояснюється спорідненістю двох слів. І тому в деяких роботах термін „зв'язність тексту” виступає синонімом терміну „когезія”, а термінологічним відповідником смислової зв'язності (когерентності) – „цілісність” як особлива категорія тексту [2: 195].

Отже, когезія – це форми зв'язку (граматичні, лексичні, синтаксичні) між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-

варіативного членування тексту до іншого. Когерентність – це семантичне об'єднання всіх частин тексту в цілому для досягнення його цілісності. Вона може досягатися засобами когезії, але може будуватися і на асоціативних зв'язках.

У зв'язку з цим І. Гальперін бачить різницю між цими поняттями в тому, що когезія – це категорія логічного плану, а когерентність – скоріше психологічного. Поглиблюючи дане протиставлення, він відзначає, що „якщо когезія регулюється в синтагматичному розрізі, то когерентність можна уявити собі як парадигматичний процес” [3: 131].

Таким чином, можна вважати, що когезія – лінійна, а когерентність – вертикальна. Процес когерентності, забезпечуючи цілісність тексту, тим самим прагне до його завершеності. Когерентність ширше поняття ніж когезія, вона охоплює не лише формально-граматичні аспекти зв'язку висловлювань, але й семантико-прагматичні аспекти смислової, інтерактивної зв'язності тексту. Отже, формальна зв'язність тексту (когезія) тісно корелює зі змістовою зв'язністю (когерентністю) й обидві забезпечують цілісність тексту.

За нашими спостереженнями встановлено, що у невеликих за обсягом текстах, особливо в текстах нейтральних стилів, когезія повністю забезпечує когерентність. У таких зразках зв'язок і взаємозумовленість частин дуже очевидні. Інша справа в текстах художньої літератури, де, навпаки, когезія служить лише як допоміжний засіб зв'язку незначних відрізків, а зв'язок великих фрагментів і частин забезпечується на рівні когерентності. Складність процесу когерентності полягає в тому, що в творах художньої літератури можуть з'являтися іррелевантні думки, роздуми, міркування тощо. В об'ємних наукових текстах (монографіях, дисертаціях, підручниках) також можливі відхилення, відступи: аналіз проведених експериментів, виклад точок зору інших дослідників і тому подібне. Однак, будучи зв'язаними з основною проблемою дослідження, вони легко піддаються процесу інтеграції. Найбільш повно і всебічно когерентність реалізується у висновках до наукових

досліджень. У них можна прослідкувати як процес когерентності, так і його результат.

Когерентність у тексті забезпечується певними зворотами, з яких, в основному, починаються абзаци: *première position, suivre le principe, il est vrai que, c'est signifie que, en rapport avec, en résulte, ce qui concerne, il faut indiquer, donc, alors, autrement dit* та інші. Наведені звороти не лише сполучають між собою абзаци, але і є головними засобами когерентності в тексті. У результаті цього провідними ознаками тексту стають не граматичні показники зв'язності, а такі його властивості як цілісність, інтегративність, завершеність, які мають смисловий характер, що визначає їх як психологічні, мовні, комунікативні явища.

Отже, аналізуючи співвідношення когезії та когерентності, підкреслимо ще раз, що когерентність у тексті забезпечує цілісність та завершеність висловлювання, а когезія – це форми зв'язку за допомогою яких ця цілісність здійснюється.

У рамках даної розвідки вважаємо за необхідне описати основні види та засоби вираження когезії у французькій мові, які забезпечують реалізацію когерентності.

Перш за вкажемо, що когезія характеризується різнотипними мовними засобами, за допомогою яких відбувається зв'язок між елементами тексту: граматичними, лексичними, синтаксичними, логічними, стилістичними, асоціативними тощо, на основі яких і виокремлюють відповідні зразки когезії [4: 181-193].

І. Гальперін виділяє лексичну, стилістичну, образну, ритмічну, асоціативну та композиційно-структурну форми когезії, у той час як О. Селіванова визначає граматичну, семантичну, асоціативну, конотативну, структурну та прагматичну форми зв'язності (термін зв'язність використовується як синонім когезії). М. Бейкер підкреслює особливу роль лексичної когезії, що функціонує через лексичні ланцюжки, які проходять через

текст і пов'язані між собою. Р. Хасан і М. Холлідей розрізняють референцію, субституцію, еліпсис, конюнкцію, лексичні повтори як типи когезії.

Як бачимо, види когезії в літературно-художніх текстах багаті й різноманітні, а тому їх можна класифікувати за різними ознаками. Крім традиційно-граматичних, які виконують текстотвірну функцію, їх варто розділити на логічні, асоціативні, образні, стилістичні, композиційно-структурні, ритмоутворюючі.

До **традиційно-граматичних** засобів відносяться сполучники та сполучникові вирази на зразок: *en rapport avec qch., c'est pourquoi, pourtant, comme, à l'occasion de qch., aussi*, а також займенники, дієприкметникові звороти, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, порядок слів. Такі граматичні явища як еліпсис, дейксис та парцеляція у контексті певного тексту теж трактуються як засоби когезії.

Вищеперелічені способи названі традиційно-граматичними, оскільки їхня безпосередня функція полягає у забезпеченні зв'язку між окремими реченнями. Однак, вони ж слугують і засобами зв'язку між більш великими відрізками тексту – надфразовими єдностями, абзацами і в цьому сенсі вони набувають статусу когезії.

Встановлено, що такі прислівники як *bientôt, quelques jours (mois, ans), quand* та інші, будучи часовими параметрами висловлювання, з'єднують окремі події, надаючи їм достовірності. Аналогічну функцію виконують слова: *tout près, au contraire, par contre, en arrière, sous, sur, loin, dans le voisinage de, devant* і т. п., які виступають як просторові параметри повідомлення.

До подібних форм когезії відносяться і форми перерахування: *premièrement, deuxièmement*, графічні засоби *a), b), c)* або виділення частин висловлювання цифрами *1), 2), 3)* і т. д.

Завдяки проаналізованим вище засобам когезії, ми можемо прослідкувати **логічну** когезію. Звернемо увагу, що дані прийоми вважаються логічними, оскільки укладаються в логіко-філософські поняття – поняття послідовності, зв'язності, часових, просторових, причинно-наслідкових відносин. Вони легко

декодується і не затримують уваги читача. Власне у логічних засобах когезії спостерігається перетин граматичних і текстових форм зв'язку. Отже, граматичні способи стають текстовими, тобто набувають статусу когезії.

Аналіз матеріалу засвідчує, що логічні зв'язки у художніх творах є досить помітними, тоді як **асоціативна** когезія важко піддається актуалізації. Ми лише зазначимо, що в основі асоціативної когезії лежать інші особливості структури тексту, а саме ретроспекція, конотація, суб'єктивно-оцінна модальність. Асоціативні форми когезії характерні головним чином для художньої літератури. На нашу думку, асоціацію слід розглядати як зближення уявлень, які не входять у традиційні часові, просторові, причинно-наслідкові (каузальні) та інші логіко-філософські категорії. Виходячи з цього, легко помітити, що асоціативні форми когезії не знаходять собі місця у композиції текстів наукового, публіцистичного і ділового характеру. У таких текстах панують форми зв'язку, які апелюють до інтелекту, а не до почуттів, емоцій. Усяке вторгнення асоціативного порушує єдність кожного з цих функціональних стилів мови і спричиняє його деструкцію.

Під **образною** когезією розуміють такі форми зв'язку, які певним чином співвідносяться із асоціативними. Спостережено, що одна з найбільш відомих і поширених форм образної когезії є розгорнута метафора. Цей стилістичний прийом може розвивати повідомлення усередині надфразової єдності або, інтегруючи весь твір, може поєднувати в одне ціле два паралельних висловлювання.

Особливість цього виду когезії полягає в тому, що автор пов'язує не предмети або явища дійсності, а й образи, якими ці предмети-явища зображуються. Можна сказати, що ніби відбувається рух характеристик при відносній статичності об'єкта, який, однак, також схильний до просторово-часових змін. Образна когезія особливо чітко проявляється у поетичних творах і навпаки не є поширеною у прозі.

Лише за допомогою ретельного аналізу форм образного зображення дійсності можна простежити характер образної когезії тексту і наразі стає

доцільною **стилістична** когезія. Цей вид зв'язку базується на повторі стилістичних засобів, на відміну від образної когезії, яка реалізується за допомогою розгорнутих метафор.

Потрібно зауважити, що стилістична когезія тісно пов'язана з індивідуальним стилем автора і у художньому творі реалізується при повторенні таких стилістичних засобів як: метафора, персоніфікація, порівняння, синоніми, антоніми, гіпоніми, паралелізм, хіазм, різного типу повтори тощо.

До **композиційно-структурних** форм когезії відносяться в першу чергу такі, які порушують послідовність і логічну організацію повідомлення всякого роду відступами, вставками, часовими або просторовими описами явищ, подій, що не пов'язані безпосередньо з основною темою (сюжетом) тексту. Такі „порушення”, перериваючи основну лінію оповіді, іноді представляють собою зв'язок подібний монтажу шматків плівки у фільмах, коли спогади, ліричні відступи, роздуми й тому подібне вриваються у послідовно пов'язані кадри.

Відомо, що стрибкоподібність, переривчастість, випадковість, безладність – невід'ємні риси життя. Літературно-художній твір, як будь-який твір мистецтва, має на меті показати життя в його різноманітних проявах, і власне форма, що реалізується за допомогою композиційно-структурних видів когезії, стає його адекватним вираженням.

Насамкінець розглянемо ще один вид когезії – **ритмоутворюючої**. Очевидно, що цей вид зв'язку найчастіше зустрічається у поезії. Ритмо-просодичні прийоми слугують не лише цілям, що зумовлені формою поетичних творів, але і є засобами когезії, що проявляється у прискоренні темпу, скороченні пауз, зміні мелодики, наголосу і таке інше.

Висновки. Проаналізувавши основні види та засоби вираження когезії на матеріалі французької мови, ми можемо зробити висновок про те, що всім описаним видам когезії притаманні в тій чи іншій мірі загальні властивості: вони завжди мають формальне вираження, лінійний характер і, зазвичай, співвідносяться з мовними одиницями різних рівнів.

Перспективи подальшого дослідження. На нашу думку, проведена розвідка ще раз засвідчила багатогранність та багатоаспектність порушеного питання, важливість та необхідність нових наукових пошуків у цьому напрямку. До подальшого дослідження відносимо аналіз взаємозалежності та взаємообумовленості таких категорій як когезія та когерентність, що забезпечують у своєму синтезі змістову зв'язність, цілісність, завершеність тексту. Окрім того, цікавими та перспективними видаються соціальний, психологічний, когнітивний аспекти дослідження даних текстових категорій, засоби їх вираження на різних рівнях мови тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
2. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров – М. : Гнозис, 2003. – 275 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин – М. : Наука, 1981. – 135 с.
4. Andrievskaïa A. Syntaxe du français moderne / A. Andrievskaïa. – Киев: Издательство „Вища школа”, 1973. – 198 с.